

Paweł Taradejna

Uniwersytet Warszawski¹

ORCID: 0009-0004-5846-4235

POZA DUOPOLEM. MŁODYCH POLAKÓW WYBORY POLITYCZNE Z 2023 ROKU W ŚWIETLE DANYCH ZASTANYCH I JAKOŚCIOWYCH BADAŃ WŁASNYCH²

■ WSTĘP

W pierwszej turze polskich wyborów prezydenckich z 2025 kandydaci reprezentujący dwie frakcje politycznego duopolu – Platformy (a właściwie Koalicji) Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości, otrzymali rekordowo niskie poparcie społeczeństwa, sumujące się do niecałych 61% (Państwowa Komisja Wyborcza [PKW], 2025). Według badania IPSOS (za: RMF24 2025) ani Rafał Trzaskowski, kandydat z ramienia PO, ani Karol Nawrocki, „kandydat obywatelski” popierany przez PiS, nie przekonali do siebie wyborców z przedziału 18–29 lat. Pierwsze miejsce z prawie 35-procentowym poparciem zajął wśród nich Sławomir Mentzen, kandydat skrajnie prawicowej Konfederacji, drugie – Adrian Zandberg, reprezentujący lewicową partię Razem.

Wynik ten nie powinien szczególnie dziwić, biorąc pod uwagę niestabną popularność Sławomira Mentzena w mediach społecznościowych, wzrost popularności ugrupowań skrajnej prawicy wśród młodych (przede wszystkim – mężczyzn) w Polsce i Europie Zachodniej (w kontekście Niemiec i AfD zob. Merten 2025), z drugiej strony zaś – powszechnie uważaną za udaną kampanię Adriana Zandberga (Majmurek 2025). Choć usadowieni na dwóch krańcach politycznego spektrum, kandydaci Konfederacji i Razem posiadają jedną wspólną cechę – w swoim przekazie posługują się retoryką buntu, odwołując się do podzielanej przez pewną część społeczeństwa niechęci wobec liberalnej Platformy i konserwatywnego PiS-u.

¹ E-mail: paweltaradejna@gmail.com

² Tekst prezentuje wyniki badania przeprowadzonego w ramach seminarium badawczego „Dla czego młodzi chcą *****? Zachowania wyborcze młodych” na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego pod opieką prof. Mirosławy Grabowskiej w roku akademickim 2024/2025.

Celem mojego artykułu jest przyjrzenie się strukturze preferencji wyborczych młodych ludzi, głosujących na partie spoza duopolu PO-PiS. Skupiam się zarówno na wyborcach partii\koalicji antyestablishmentowych, do których zaliczam zarówno Konfederację, jak i Razem³, jak i tych, które określam mianem systemowych, takich jak Trzecia Droga czy Nowa Lewica. O ile zjawisko samo w sobie nie jest nowe, tak za zasadne uważam umiejscowienie go w czasie i szerszym kontekście społeczno-kulturowym. Ponadto interesują mnie motywacje i zróżnicowanie młodego elektoratu, oddającego głosy na partie inne niż PO czy PiS.

Wobec powyższych celów zamierzam przeanalizować tendencje wyborcze Polaków od 1989 roku po ostatnie lata na podstawie raportów CBOS-u, zwracając uwagę na sam fakt formowania się duopolu na początku XXI wieku, jak i reakcje społeczne związane z jego umocnieniem. Następnie zarysuję specyfikę młodego elektoratu, wskazując na cechy wyróżniające go spośród ogółu populacji. Na końcu podejmę się analizy wywiadów jakościowych przeprowadzonych z młodymi wyborcami w pierwszej połowie 2025 roku (przed wyborami prezydenckimi).

■ NOTA METODOLOGICZNA

Badanie jakościowe, stanowiące część analityczną poniższej pracy, zostało opracowane wspólnie przez studentów i wykładowczynię Uniwersytetu Warszawskiego w ramach prowadzonego seminarium badawczego. Jego celem była analiza poziomu partycypacji wyborczej młodych ludzi i ich preferencji wyborczych. Technika badawczą był częściowo ustrukturyzowany wywiad, narzędziem – kwestionariusz wywiadu.

Większość rozmówców i rozmówczyń posiadała wykształcenie wyższe i/lub była w trakcie studiów, co niewątpliwie należy odnotować. Ostatecznie analizie poddałem 11 rozmów – w celu odpowiedzi na postawiony problem badawczy nie wzięłem pod uwagę wywiadów z wyborcami i wyborczyniami PO oraz takich, w których nie udzielono odpowiedzi dotyczących preferencji partyjnych. Poniżej znajduje się tabela przedstawiająca specyfikę osób biorących udział w badaniu.

³ Antysystemowość Razem wybrzmiała szczególnie po rozpadzie w partii, zainicjowanym przez posłanki i senatorki pod przewodnictwem Magdaleny Biejat w drugiej połowie 2024 roku.

Tabela 1. Wykaz osób biorących udział w badaniu z uwzględnieniem wieku, płci, poziomu wykształcenia, sytuacji zawodowej, miejscowości pochodzenia i partii, na którą oddano głos w 2023 roku. Imiona rozmówców zostały zmienione w celu anonimizacji

ID	Imię	Wiek	Płeć	Wykształcenie	Sytuacja zawodowa	Miejscowość pochodzenia	Partia/koalicja
1	Dominik	22	M	Wyższe	Osoba pracująca	Miasto od 5 do 20 000 mieszkańców	Trzecia Droga
2	Filip	25	M	Wyższe	Osoba pracująca	Miasto powyżej 500 000 mieszkańców	Trzecia Droga
3	Jakub	22	M	Średnie	Osoba pracująca	Miasto powyżej 500 000 mieszkańców	Konfederacja
4	Kacper	25	M	Wyższe	Osoba pracująca	Miasto od 50 do 200 000 mieszkańców	Nowa Lewica
5	Lena	24	K	Średnie	Osoba studiująca	Miasto od 50 do 200 000 mieszkańców	Razem
6	Maja	23	K	Wyższe	Osoba pracująca i studiująca	Miasto od 5 do 20 000 mieszkańców	Nowa Lewica
7	Martyna	25	K	Średnie	Osoba studiująca	Miasto od 5 do 20 000 mieszkańców	Trzecia Droga
8	Szymon	23	M	Wyższe	Osoba studiująca	Miasto powyżej 500 000 mieszkańców	Trzecia Droga
9	Wiktor	21	M	Średnie	Osoba pracująca	Wieś	Konfederacja
10	Wiktoria	22	K	Średnie	Osoba pracująca i studiująca	Wieś	Nowa Lewica
11	Zuzanna	24	K	Średnie	Osoba studiująca	Miasto powyżej 500 000 mieszkańców	Nowa Lewica

Wywiady zostały przeprowadzone w pierwszej połowie 2025 roku przez uczestniczki i uczestników zajęć. Rozmowy, które wykorzystałem do analizy,

przeprowadzili, oprócz mnie: Zuzanna Banaś, Zuzanna Buszmicz, Oliwia Foluśniak, Katarzyna Gdesz, Daria Kaczmarczyk, Maciej Majewski, Oskar Majkrzak, Melania Migdalska, Anieli Partyga, Julia Rałowska i Alicja Zielińska.

■ ROZWÓJ POLSKIEGO SYSTEMU PARTYJNEGO – OD PO-PIS-U DO „NOWEJ JAKOŚCI”

Pojawienie się na polskiej scenie politycznej partii Prawo i Sprawiedliwość, założonej w 2001 roku przez braci Kaczyńskich, a także Platformy Obywatelskiej Andrzeja Olechowskiego, Macieja Płażyńskiego i Donalda Tuska w istotny sposób wpłynęło na kształt tej sceny. Jak wskazuje Wojciech Roszkowski (2003), w początkowym okresie rządów SLD-PSL-UP, łączne poparcie dla PiS-u i PO oscylowało w granicach 20%. W 2002 roku partie zawarły porozumienie przed wyborami samorządowymi (tamże). W pierwszym kwartale 2004 roku sondaże wskazywały na kształtujący się duopol PO-Samoobrona (Popławski 2022), jednak już w 2005 roku poparcie dla partii braci Kaczyńskich osiągnęło rekordowy wynik ponad 40%, (do 2009 roku spadło jednak do poziomu 20%). W tym samym czasie poparcie Platformy rosło, a w 2008 roku wyniosło bez mała 60% (Centrum Badania Opinii Społecznej [CBOS] 2021a).

Jak słusznie zauważa Radosław Marzęcki (2012), od momentu powstania podkreślano bliskość i spójność programową obu partii, reprezentujących „ten sam – prawicowy – biegun rywalizacji” (s. 101). W 2005 roku próbowały one utworzyć wspólny rząd, jednak po wybraniu Marka Jurka na marszałka Sejmu Donald Tusk oznajmił, iż „nie widzi możliwości dalszych negocjacji” (Wirtualna Polska 2005). Wygrana Lecha Kaczyńskiego w wyborach prezydenckich ugruntowała pozycję duopolu na następne lata, zastępując polityczną dychotomię postkomuniści-post-solidarnościowcy z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Wobec negacji tradycyjnego podziału na lewicę-prawicę (Szawiel 2002), należało nakreślić nowe płaszczyzny konfliktu, takie jak: 1) Nowe-stare państwo (PiS); 2) IV RP-III RP (PiS); 3) „Polska solidarna” – „Polska liberalna” (PiS); 4) „Cywilizacja Wschodu” – „Cywilizacja Zachodu” (PO) (Marzęcki 2012: 103).

Pomimo że system partyjny w Polsce przeszedł znaczące zmiany od 1989 roku, początkowo charakteryzując się dużą niestabilnością i brakiem instytucjonalizacji, do dziś cechuje go duża zmienność, na co wskazują częste fuzje, podziały i powstawanie nowych partii. Rozważania na temat ich roli w polskim życiu politycznym należałoby rozpocząć od zdefiniowania „nowości” w kontekście życia parlamentarnego. Nie jest to bynajmniej nieproblematyczna kwestia, na co wskazuje obfitość literatury przedmiotu i brak definicyjnego konsensusu (zob. Lucardie 2000; Hug 2001; Tavits 2006; Barnea, Rahat 2010). Obecność nowych partii politycznych, pomimo niewielkiej reprezentacji w strukturach państwa, może jednocześnie prowadzić do stopniowej destabilizacji systemu partyjnego (Haughton,

Deegan-Krause 2015), dlatego tak ważna jest odpowiednia konceptualizacja. Konkretnie pytania zadaje Beata Kosowska-Gąstoł (2022), pisząc:

Czy nowe partie to te, które po raz pierwszy biorą udział w wyborach? Czy te, które po raz pierwszy zdołały pokonać próg reprezentacji? A może ugrupowania, które rywalizują ze względu na nowe kwestie programowe? Czy za nowe partie uznamy jedynie te, które powstały od podstaw, czy także te, w których zmieniono nazwę? Co z partiami, które powstały w wyniku rozłamu – czy uznamy je za nowe ugrupowania, czy kontynuację istniejących wcześniej? Czy partie powstałe ze zjednoczenia istniejących wcześniej podmiotów są nowymi partiami, czy kontynuacją istniejących wcześniej? Czy zasadnicze zmiany w partii dotyczące transformacji w zakresie programowym bądź organizacyjnym uznamy za początek czegoś nowego? Co w sytuacji, gdy partia zmienia się w jednym z obszarów, np. programowym, a w pozostałych (np. struktury, przywództwo, elity, wybory) kontynuuje dotychczasową działalność?⁴

Wobec tego dla potrzeb artykułu za nowe partie polityczne Kosowska-Gąstoł uznaje te z nich, które „startowały po raz pierwszy samodzielnie w wyborach parlamentarnych, pokonały próg reprezentacji i wprowadziły swoich przedstawicieli do Sejmu” (tamże: 42). Według tak skonstruowanej definicji do nowych partii utworzonych po 2010 roku zalicza: Ruch Palikota (2011), Nowoczesną (2015), Kukiz'15 (2015) oraz Konfederację Wolność i Niepodległość (2019). Definicja ta nie obejmuje z kolei takich partii, jak Razem, Wiosna i Polska 2050. Jednocześnie w artykule napisanym z Katarzyną Sobolewską-Myślik (2019) autorka problematyzuje tę kwestię, korzystając z indeksu nowości partii Allana Sikka i Philippa Kökera (2017). Zakłada on uwzględnienie trzech wymiarów analizy: organizacji, lidera i kandydatów. Zastosowanie go w kontekście polskim pozwoliłoby włączyć w krąg rozważań te organizacje, które nie spełniają wcześniejszych kryteriów definicyjnych Kosowskiej-Gąstoł.

W poniższej pracy nowość traktuję przede wszystkim jako narzędzie wizerunkowe stanowiące element pewnej strategii komunikacyjnej (Šárovec 2019) – w polskiej (i zapewne nie tylko) rzeczywistości politycznej niewiele jest bowiem przypadków partii prawdziwie nowych, a więc takich, których członkowie i/lub założyciele nie wywodzą się z zastanych struktur i elit politycznych. W takim ujęciu za nową uznać można zarówno Wiosnę Roberta Biedronia, dawnego członka, również swego czasu nowego, Ruchu Palikota, jak i Razem – dwie lewicowe partie, które posługiwały się dyskursem nowej jakości.

Za stosowne uznaję wprowadzenie także drugiej kategorii analitycznej, mianowicie – partii antysystemowej i/lub antyestablishmentowej. Nowe partie często posługują się retoryką populistyczną i „przekonują wyborców, że skorumpowane

⁴ W tym miejscu zadałbym jeszcze jedno istotne pytanie – kiedy nowa partia przestaje być nowa?

elity polityczne nie są w stanie stawić czoła narastającym kryzysom, a jedynym wyjściem z sytuacji jest zastąpienie ich nowymi” (Kosowska-Gąstoł 2022), ale zagadnienie to jest dużo bardziej złożone. Ograniczając się w tym miejscu do kontekstu polskiego, chciałbym zwrócić uwagę na zróżnicowany stopień nasilenia retoryki antyestablishmentowej wśród przedstawicieli nowych partii politycznych. Zdarza się, że są one krytyczne wobec jednej lub dwóch części duopolu; słabiej lub silniej akcentują swoją niechęć w mediach; ostatecznie wchodzą albo nie wchodzą w koalicje z większymi graczami politycznymi. Konkludując: nowe partie nie zawsze muszą być antyestablishmentowe (choć zazwyczaj to właśnie chęć istotnych zmian w życiu politycznym popycha ich liderów do zrzeszania się).

Początków badań nad partiami antysystemowymi należy dopatrywać się w działalności Giovanniego Sartoriego (1966, 1982), dla którego pojęcie to stanowiło elementarną część rozwijanej teorii polityki. Początkowo stosowano je przede wszystkim do określania partii totalitarnych biorących udział w demontażu państw demokratycznych w okresie międzywojnia, a także stanowiących zagrożenie dla tychże po II wojnie światowej (Daalder 1966). Pojęcie to dość szybko jednak ucierpiało ze względu na istotne znaczeniowe rozciągnięcie. Faktem jest, że wraz z rozprzestrzenieniem się demokracji na dawne państwa bloku wschodniego, w literaturze przedmiotu pojawiło się wiele nowych określeń z przedrostkiem *anti-* (Schedler 1996). Samo pojęcie partii antysystemowych używane jest w co najmniej kilku kontekstach – odnosi się zarówno do ich potencjalnego antydemokratyzmu, jak i niekonwencjonalnych form działania (Zimmermann 1989).

Wobec tego istotnym zdaje się rozróżnienie poczynione przez Giovanniego Capoccię (2002), wprowadzającego pojęcia antysystemowości relacyjnej i antysystemowości ideologicznej. Antysystemowość relacyjna odnosi się do partii politycznych znajdujących się na skraju spektrum ideologicznego, o niskim potencjalnie koalicyjnym i stosujących propagandę „odśrodkową”, której celem może być delegitimacja systemu (Capoccia 2002: 13–18). Za przykład takiej partii w Polsce można uznać (przynajmniej na poziomie medialnego przekazu) Razem, którego celem nie jest zanegowanie demokracji *per se*. Antysystemowość ideologiczna charakteryzuje się z kolei negacją podstawowych wartości demokratycznych, takich jak pluralizm czy prawa mniejszości (tamże: 18–23). Poniższa tabela przedstawia mój roboczy wykaz wybranych nowych partii politycznych utworzonych po 2010 roku, po przyporządkowaniu ich do klasyfikacji relacyjnej i/lub ideologicznej antysystemowości.

Tabela 2. Wybrane nowe partie polityczne powstałe po 2010 roku przy uwzględnieniu ich relacyjnej i/lub ideologicznej antysystemowości na podstawie klasyfikacji G. Capoccii (2002)

Partia	Relacyjnie antysystemowa?	Ideologicznie antysystemowa?	Uwagi
Ruch Palikota (2011)	Umiarkowanie	Nie	Liberalna lewica
Nowoczesna (2015)	Nie	Nie	Liberalne centrum
Kukiz'15 (2015)	Umiarkowanie	Umiarkowanie	Ruch protestu
Razem (2015)	Umiarkowanie	Nie	Lewica
Konfederacja (2023)	Tak	Umiarkowanie	Skrajna prawica
Polska 2050 (2023)	Nie	Nie	Liberalne centrum

Źródło: Opracowanie własne.

Od 2011 roku w polskim życiu politycznym pojawiło się wiele nowych partii, kuszących wyborców obietnicą nowej jakości (Kosowska-Gąstoł, Sobolewska-Myślik 2019). Ich oddziaływanie na kształt polskiej sceny politycznej było zróżnicowane. Niektóre z nich, jak np. Kukiz'15, mogły poszczycić się pewnymi sukcesami, takimi jak wysoki wynik przewodniczącego partii w wyborach prezydenckich z 2015 roku, jednak w dłuższej perspektywie nie były one w stanie skapitalizować swojego sukcesu w sposób inny, aniżeli poprzez wstąpienie do koalicji z większą partią, nierzadko – PO lub PiS-em (przykład Nowoczesnej i jej silnego powiązania z Platformą Obywatelską po 2018 roku).

Spore poparcie dla politycznych nowości, oscylujące nawet w granicach 20%, świadczyć może o pewnej niezagospodarowanej niszy wyborców, poszukujących alternatywy dla niesatysfakcjonującego ich systemu. Pomimo obecnego w polskiej publicystyce, a nawet dyskursie eksperckim, przeświadczenia o silnym, niemożliwym do pogodzenia konflikcie elektoratów PO-PiS-u, sytuacja jest nieco bardziej skomplikowana. Sebastian Adamkiewicz trafnie wskazywał po wygranej Karola Nawrockiego w 2025 roku:

Polskie społeczeństwo wcale nie jest podzielone na „równe połówki”. Dotyczy to zwłaszcza tzw. części liberalnej będącej konglomeratem wykluczających się spojrzeń na państwo i interpretacji rzeczywistości.

Potwierdzają to dane empiryczne. Jak wynika z badań Przemysława Sadury i Sławomira Sierakowskiego (2024), najsilniej identyfikujący się z partią elektorat charakteryzuje Prawo i Sprawiedliwość (33%). Na drugim miejscu plasuje się Koalicja Obywatelska (22%), na trzecim zaś Konfederacja (19%). Na drugim końcu spektrum znajduje się elektorat Trzeciej Drogi, silnie identyfikujący się z partią

w zaledwie 7%. Oznacza to, że większość wyborców każdej z wyżej wymienionych partii nie utożsamia się z nimi na tyle, by nie móc poszukiwać atrakcyjnych alternatyw. W przypadku Koalicji Obywatelskiej w ostatnim czasie można mówić jednak o znaczącej zmianie, jak bowiem wskazują autorzy artykułu:

Liczne badania w ostatniej dekadzie, również nasze, pokazywały, że KO (a wcześniej PO) ma elektorat raczej słabo przywiązany do partii. Najczęściej mówiono: „mniejsze zło” albo „anty-PiS”, co miało podkreślać z jednej strony rozmytą tożsamość partii, kiedyś neoliberalną i konserwatywną, później ewoluującą w stronę liberalnej, a z drugiej strony słabą identyfikację wyborców z partią.

Podsumowując, polski system partyjny w istotny sposób zmieniał się w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Na dynamikę tego procesu istotny wpływ miało pojawianie się nowych ugrupowań, nierzadko konstruujących swoją tożsamość w kontrze do ugruntowanego w drugiej połowie pierwszej dekady XXI wieku duopolu PO-PiS. Jak wobec tych zmian pozycjonują się młodzi wyborcy? W następnej części artykułu kreślę charakterystykę tegoż elektoratu.

■ SPECYFIKA MŁODYCH WYBORCÓW

Z badań prowadzonych od stycznia 2001 roku do września 2021 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej (2021a) wyłania się interesujący obraz młodych wyborców i wyborczyń. Pierwszą z istotnych w kontekście pracy obserwacji jest fakt względnie niskiego odsetka deklaracji udziału w wyborach wśród osób z przedziału wiekowego 18–24 lata na tle ogółu populacji w latach 1989–1992, 1994–2003 i 2013–2020.

Obecne badania z zakresu politologii potwierdzają w tym aspekcie zależność uniwersalną zarówno dla Polski, jak i innych krajów Europy (Fieldhouse, Tranmer, Russell 2007; Rzewińska 2015). Powodów tego stanu rzeczy jest co najmniej kilka: 1) Ze względu na cykl życia, młodzi ludzie mają mniej powodów do uczestnictwa w wyborach – nie są rodzicami, nie posiadają kapitału, domu ani stałego miejsca zamieszkania (czynniki te w istotny sposób wpływają na partycypację wyborczą); 2) Młodzi preferują inne formy partycypacji wyborczej, częściej będąc skłonni do odrzucania zasad polityki parlamentarnej⁵; 3) W teorii, młodzi ludzie rzadziej

⁵ Przykładowo, młodzi ludzie mogą być bardziej skłonni do uczestnictwa w protestach, zob. Renström, Aspernäs, Bäck 2020; CBOS 2021d. W Polsce na dynamikę zmian zapewne wpływ miało zaostrzenie prawa aborcyjnego przez rząd Prawa i Sprawiedliwości, niemniej fenomen rozpoznany jest od dawna, a jego omówienie pojawia się w pracach licznych zachodnich badaczy i badaczy od co najmniej kilkunastu lat (Putman 2000; Norris 2002; Gauthier 2003; Bennett 2007). Jednocześnie z raportu Instytutu Spraw Publicznych (2020) wynika, że uczestnictwo w wyborach mimo wszystko jest najczęstszą formą udziału młodych w życiu politycznym. Ponadto, mimo że członkostwo w partiach politycznych wśród młodych w ostatnim czasie nieznacznie wzrosło, tendencja jest odwrotna we wszystkich innych formach obywatelskiego zaangażowania.

interesują się polityką i wykazują wobec niej mniejsze zaufanie, brak jednak empirycznych podstaw dla poparcia tej tezy (Quintelier 2007).

Badania CBOS zdają się jednak potwierdzać przypuszczenie, według którego młodzi oddają głosy w wyborach postrzeganych jako znaczące. I tak: na 1993 rok przypadają wybory parlamentarne, zakończone zwycięstwem Sojuszu Lewicy Demokratycznej. Jak wskazuje Antoni Dudek (2013), przebiegały one w atmosferze niezadowolenia z rządów solidarnościowych, przy jednoczesnym spadku liczby osób negatywnie nastawionych do PZPR, co należy zapewne rozumieć jako wyraz niezadowolenia z posttransformacyjnej, niepewnej rzeczywistości. W 2004 roku, w atmosferze przełomu dziejowego, odbywają się pierwsze wybory do Europarlamentu. 2020 rok to z kolei wybory prezydenckie organizowane w obliczu pandemii COVID-19. O ile w okresie od stycznia do września tamtego roku niezadowolenie z rządów Prawa i Sprawiedliwości wśród ogółu populacji wynosiło średnio 31,25%⁶ (CBOS 2020), to niezadowolenie ludzi młodych osiągało zawrotny wynik 66% (Instytut Spraw Publicznych [ISP], 2020). Na finiszu kampanii prezydenckiej popularność w internecie zyskało hasło „Jebać PiS”, zapisywane także w formie ocenzurowanej ***** ***, które ze zdwojoną siłą powróciło w trakcie protestów po wyroku Trybunału Konstytucyjnego w październiku 2020, ograniczającym prawo do wykonywania aborcji.

Mimo to trend zainteresowania polityką wśród młodych ma charakter wzrostowy co najmniej od 2015 roku. Przełomowym okazał się zaś wspomniany rok 2020, w którym dodatkowo odnotowano rekordową liczbę wskazań identyfikacji lewicowych wśród młodych wyborców (CBOS 2021b). W przeważającej części odpowiadały za nią kobiety (40% z nich), mężczyźni zaś w 36% określali swoje poglądy mianem prawicowych (CBOS 2021c).

Młodzi zdają się więc mobilizować w momentach przełomu, a przynajmniej momentach w ten sposób definiowanych przez media i opinię publiczną. Skokowy charakter ich mobilizacji w sposób anegdotyczny niech zilustruje poniższy cytat jednego z naszych rozmówców:

Głównie się interesuję tymi, że tak to powiem, ważniejszymi wyborami [...], a o tych mniejszych, no tam wiadomo, czasem różne sytuacje, że się nie chciało pójść po prostu [...], no też moje zainteresowanie polityką nie jest na tyle wysokie, żeby tak określić dokładnie, dlaczego [nie poszedłem na wybory]. Po prostu nie byłem nimi zainteresowany. (Kacper, 25 lat)

Ponadto młodzi wyborcy mają tendencję do częstszego oddawania głosu na partie nowe i/lub antysystemowe – m.in. Ruch Palikota na początkowym etapie funkcjonowania, Kukiz'15 (aż do 2019 roku), a także Polskę 2050 (aczkolwiek

⁶ Sytuacja uległa diametralnej zmianie po wyroku Trybunału Konstytucyjnego z października 2020 roku w sprawie ograniczenia prawa do aborcji.

w tym wypadku różnica względem ogółu populacji nie jest duża) (CBOS 2021a). Co więcej, częściej od ogółu wyborców nie są w stanie lub nie chcą udzielać jednoznacznych deklaracji ideowych. W 2021 roku młodzi w wieku 18–24 lata najczęściej opowiadali się za Polską 2050 (17%), Lewicą (14%), Konfederacją WiN (14%) i KO (13%). W wyborach parlamentarnych z 2023 roku wyborcy w wieku 18–29 lat w 28,3% zagłosowali na KO, na drugim miejscu znalazła się Lewica (17,7%), na trzecim – Trzecia Droga i Konfederacja (16,9%) (Gazeta Prawna 2023).

Jak już wspominałem na początku tekstu, w pierwszej turze wyborów prezydenckich z 2025 roku młodzi ludzie najliczniej zagłosowali na Sławomira Mentzena i Adriana Zandberga. W drugiej minimalną przewagę uzyskał Karol Nawrocki. Stawiam tezę, zgodnie z którą głosy oddane na prezydenta-elekta były w gruncie rzeczy głosami przeciwko Rafałowi Trzaskowskiemu, a także emanacją konserwatywnych poglądów wyborców Sławomira Mentzena. Niemożliwym do zignorowania w przypadku postawionego w pracy problemu badawczego jest aspekt genderowy i tradycjonalistyczny zwrot młodych mężczyzn.

Co odpycha młodych wyborców pravicowej Konfederacji od również konserwatywnego PiS-u? Co się stało z Trzecią Droga i jej znaczącym poparciem? Jak na tle intensywnych politycznych przemian ostatnich miesięcy wypada poparcie dla partii lewicowych? Na pytania te pozwoli przynajmniej częściowo odpowiedzieć analiza wywiadów przeprowadzonych z młodymi wyborcami i wyborczyniami.

■ ANALIZA WYWIADÓW Z MŁODYMI WYBORCAMI I WYBORCZYNIAMI

Jak wynika z raportu ISP (2020), rządy Prawa i Sprawiedliwości w swojej schyłkowej fazie nie cieszyły się szczególną popularnością wśród ludzi młodych. Istotnym czynnikiem, choć, jak postaram się wykazać, nie kluczowym w sprzeciwie wymierzonym w rządy konserwatystów, było przywiązanie młodzieży do wartości demokratycznych. Sprawa nie jest jednak pozbawiona niuansów. Okazuje się bowiem, że od 2018 roku przywiązanie do systemu demokratycznego wśród młodych spadło o 18%, a coraz więcej osób jest w stanie uznać system oparty na silnym przywódcy. Istotny w tym kontekście pozostaje aspekt genderowy – młodzi mężczyźni częściej niż młode kobiety krytykują demokrację i są w stanie poświęcić poszczególne wolności obywatelskie w zamian za poprawę standardu życia.

Na negatywny stosunek do rządów Prawa i Sprawiedliwości wpływ miały działania przez niego podejmowane w odpowiedzi na pandemię COVID-19. Jak dowiadujemy się z raportu:

Okolo połowa ludności pozytywnie ocenia działania podjęte w celu przeciwdziałania pandemii COVID-19 przez władze lokalne i organizacje społeczeństwa obywatelskiego, tylko nieco mniej jest zadowolona z UE. Z drugiej strony, grupy większościowe

negatywnie oceniają pracę wszystkich władz centralnych, z których największą grupę stanowią osoby niezadowolone z działań prezydenta (60%) i rządu (59%).

Podobnych wypowiedzi udzielali także uczestnicy badań prowadzonych przez studentów Uniwersytetu Warszawskiego:

[...] rząd PiS-u też był postawiony przed trudną sytuacją, jaką była pandemia, ale [...] na tamten moment stwierdziłem i oceniłem, że w trakcie pandemii po prostu zawiedli też z tym, jak dysponowali pieniędzmi i jak finansowo się, że tak powiem, rozchodzili z tym wszystkim. Dlatego też był głos „na nie” dla nich. (Kacper, 25 lat)

Innymi istotnymi problemami wskazywanymi przez uczestników badania ISP były: 1) Wzrost cen i koszty utrzymania, 2) Opieka zdrowotna; 3) Stan środowiska naturalnego; 4) Bezrobocie; 5) Zmiany klimatu; 6) Ożywienie gospodarki; 7) System emerytalny; 8) Edukacja. Kryzys demokracji, mimo że pojawia się dopiero na 10. miejscu, zyskał na znaczeniu względem poprzednich badań. Jak wskazują autorzy raportu, „na te opinie wydają się wpływać bieżące wydarzenia i treść debaty publicznej”.

Niezadowolenie społeczne wybrzmiało szczególnie po ogłoszeniu wyroku Trybunału Konstytucyjnego Julii Przyłębskiej, ograniczającego prawo do przerywania ciąży. To w tym okresie poparcie dla rządu PiS gwałtownie spadło (CBOS 2020) i w dłuższej perspektywie przyczyniło się do jego przegranej w wyborach z 2023 roku. Jakie emocje towarzyszyły w ich trakcie naszym rozmówcom?

Motywy pojawiającym się w licznych wypowiedziach rozmówców była nadzieja wiążąca się ze zmianą władzy. Wybrzmiewał on zarówno w przypadku wyborców partii antysystemowych (Konfederacja), jak i pozostałych partii opozycyjnych. W wypowiedzi Jakuba, jednego z młodych wyborców Konfederacji, pojawił się motyw walki o Polskę, w której równie poważnym zagrożeniem staje się nie tylko rządząca partia Jarosława Kaczyńskiego, ale także potencjalne rządy Donalda Tuska. Szymon, 23-letni student kierunku technicznego, mówił z kolei: „[...] tak mi się wydawało [...], że to bardzo ważne wybory, które będą miały znaczący wpływ na to, co będzie się działo w kraju”. 25-letni Kacper szedł do nich „pełen nadziei, że coś się zmieni”. Także 22-letnia Wiktoria wspomina okres 2023 roku przez pryzmat unoszącej się powietrzu chęci zmiany „ze [strony] społeczeństwa”. Był to pierwszy raz, kiedy skorzystała ze swojego czynnego prawa wyborczego.

24-letnia Zuzanna wspomina towarzyszące jej i jej przyjaciołom poruszenie związane z ilością osób napotykanych w lokalach wyborczych. Fakt ten napawał ją optymizmem:

[...] praktycznie każdy, kto szedł, mówił, że stał w mniejszej lub większej kolejce. No na przykład ja pierwszy raz w życiu stałam dłużej niż kilka minut w lokalu wyborczym,

żeby zagłosować, ale to raczej pamiętam, że to [...] wywoływało pozytywne uczucia we mnie i wśród moich znajomych, że jednak ta frekwencja będzie wyższa i jest się z czego cieszyć.

Dominik wspomina medialny charakter wyborów z 2023 roku, postrzeganych wówczas przez niego jako „wielkie wydarzenie”. Nie pokrywa to się jednak z relacją Szymona, który wspomina 13 października jako zwyczajny, niewyróżniający się niczym dzień. Także dla głosującej na Razem Leny dzień ten nie zapisał się w pamięci pozytywnie – w przeciwieństwie do jej mniej interesujących się polityką koleżanek:

To już jest takie zwątpienie, jak wiadomo, że te wyniki będą, jakie będą. I to w ogóle są też te wybory, o których mówiłam wcześniej, że mnie te koleżanki pytają o to, na kogo zagłosować. I że faktycznie dla nich one były ważne [...]. No jakby są emocje z tym związane na pewno. Jakby zawsze mnie to trochę stresuje. I faktycznie, ale... I potem też wiem, że jednak te wyniki nie były zadowalające.

Na podstawie wywiadów można jednak stwierdzić, że 13 października 2023 roku urosł w świadomości naszych rozmówców do rangi istotnego wydarzenia – a właściwie urastał do niego przez miesiące, co stanowiłoby dowód dotyczący tezy o zwiększonej aktywności wyborczej młodych przy okazji wyborów „ważnych”. Okres władzy PiS-u kojarzył im się bowiem przede wszystkim negatywnie. Jak to ujęła Martyna: „Trochę skrajnie zaczęło być w Polsce”.

Większość osób biorących udział w badaniu była w stanie klarownie uargumentować swoje wybory polityczne. Z ich wypowiedzi wyłania się w miarę spójny obraz Prawa i Sprawiedliwości. Z konieczności przeważają epitety i skojarzenia negatywne, jednak argumentacja młodych znacząco różni się w zależności od tego, jaką partię polityczną ostatecznie poparli.

Wyborcy i wyborczynie Lewicy przede wszystkim zwracali uwagę na kwestie związane z ograniczeniem przez PiS prawa do aborcji i zaniedbanie lub jawne pogwałcenie praw mniejszości seksualnych. Często krytykowali zbyt bliskie relacje na linii państwo-Kościół, opowiadając się za ich definitywnym rozdzieleniem. Zwracali uwagę na ważność kwestii ekologicznych, jednak rzadko odnosili się do konkretnych działań PiS-u, które mogłyby im zaszkodzić. Ponadto krytykowali antyeuropejski kurs obrany przez partię Jarosława Kaczyńskiego. Kacper zwrócił uwagę na problem niezafagowanego przez rząd kryzysu mieszkaniowego.

W przypadku wyborców i wyborczyń Trzeciej Drogi, obawy budził antyzachodni i antidemokratyczny kurs obrany przez Prawo i Sprawiedliwość, a także jego nieprzewidywalność i niekonsekwencja (Szymon). Filip i Szymon zwrócili szczególną uwagę na problem upartyjnienia Telewizji Publicznej. Ten drugi stwierdził wprost: „[...] gdyby PiS trzecią kadencję wygrał, to by się tylko pogłębiało, [...] byśmy szli w stronę takich Węgier”. Rozmówcy zwracali uwagę na nadużycia

władzy, m.in. związane z obsadzaniem stanowisk w spółkach skarbu państwa przez bliskich polityków, a także wykorzystywanie instytucji publicznych w prowadzonej kampanii (Filip). Problem stanowił także obyczajowy konserwatyzm partii, na co zwróciła uwagę Martyna. Dominik poruszył leżącą mu na sercu kwestię aborcji i uszanowania porządku prawnego, które splotły się przy okazji wyroku TK z października 2020 roku. To właśnie liberalne poglądy w sprawie przerywania ciąży sprawiły, że z czasem zaczął on żałować swojego głosu. W przypadku tej grupy wyborców pojawiały się także wątki ekonomiczne, odpychające ich od polityki PiS-u. Filipowi przeszkadzało rzekome „niewielkie wsparcie dla przedsiębiorców”, Martynie – „nadmierne rozdawnictwo” w postaci programu 500+. Szymon z kolei krytykuje Nowy Ład czy obniżenie wieku emerytalnego. Zanegowanie ekonomicznych poczynań Prawa i Sprawiedliwości wśród naszych rozmówców głosujących na Trzecią Drogę wyrasta więc przede wszystkim ze stanowiska wolnorynkowego⁷.

Wyborcy Konfederacji odrzucili PiS ze względu na liczne „afery i koleśiostwo” (Wiktor). Jakub jako młody przedsiębiorca sprzeciwiał się socjalnej polityce rządu, stwierdzając: „nie lubię socjalizmu”. Mężczyźni postrzegali partię jako element skostniałego systemu, co szczególnie wybrzmiało w wypowiedziach Jakuba.

Podsumowując, wyborcom i wyborczyniom Lewicy najbardziej zależało na uszanowaniu przez nową władzę praw kobiet, mniejszości oraz utrzymaniu rozdziału Kościoła od państwa. Wyborczy i wyborczynie Trzeciej Drogi łączyli krytykę autorytarnych tendencji PiS z umiarkowanym sprzeciwem wobec obyczajowego konserwatyizmu, w aspekcie ekonomicznym często zaś opowiadając się za rozwiązaniami wolnorynkowymi⁸. W narracjach wyborców Konfederacji najlepiej wybrzmiewał wątek sprzeciwu wobec establishmentu, połączony z krytyką socjalnej polityki państwa PiS.

Motyw potrzeby wyjścia poza partyjny duopol nie tyczył się jednak tylko wyborców partii Sławomira Mentzena i Krzysztofa Bosaka. Rozmówcy nieoddający głosu na żadną z partii duopolowych argumentowali swoje wybory na różne sposoby. Dominik stwierdził, że chciał głosować na partię o ugruntowanej pozycji na polskiej scenie politycznej. Jednocześnie uważał, że Platformie Obywatelskiej,

⁷ Fenomen jest całkiem dobrze opisany w rodzimej literaturze. Przemysław Sadura i Sławomir Sierakowski (2023) zwracają uwagę na charakteryzujący młodych Polaków leseferyzm, ekonomiczny liberalizm czy szeroko pojmowaną wolnorynkowość. Trend polegający na odejściu od poparcia dla różnorodnych form interwencjonizmu państwowego dotyczy jednak całego społeczeństwa, a wyraża się chociażby w spadającym poparciu dla wprowadzenia podatku progresywnego (Business Insider Polska 2021). Z innych prawidłowości, za zwiększeniem roli państwa w sprawach gospodarczych częściej opowiadają się kobiety niż mężczyźni (Schlesinger, Heldman 2001). Częściowo tłumaczy to dysproporcję płci w przypadku wyborców Konfederacji i Lewicy, jednak w celu dogłębnego zrozumienia problemu koniecznym jest odwołanie się do panujących w społeczeństwie wzorów męskości i kobiecości, którym należałoby poświęcić oddzielną pracę.

⁸ Warto w tym miejscu nadmienić, że jedyną rozmówczynią, która bezpośrednio krytykowała PiS z pozycji ekonomicznego interwencjonizmu, była wyborczyni Razem – Lena.

największej konkurentce PiS-u, „można dużo zarzucić”. Elementem konstytuującym obecność Polski 2050 na scenie politycznej i oddany na nią przez mężczyznę głos było więc swoiste zaplecze strukturalne, oferowane przez PSL. Szymon dodaje, że w momencie oddawania głosu liczył na przełamanie duopolu obu partii przez Szymona Hołownię i „zwiększenie jakości [...] polskiej polityki”. Według niego ani PiS, ani PO, kolokwialnie mówiąc, nie sprawdziły się: „[a] jak partia się nie sprawdza, to trzeba o niej zapomnieć, tak to powinno działać”. Jego głos na Trzecią Drogę był jednak przede wszystkim głosem oddanym nie-na-PiS. Po opisie każdej z większych partii znajdujących się na polskiej scenie politycznej, Filip stwierdził:

[...] gdzieś tam między tym wszystkim była ta Polska 2050, która, jak się nad tym zastanawiałem, to wcale nie miała jakiegoś programu, z którym się zgadzałem. Po prostu najmniej rzeczy mi w niej nie odpowiadało.

W przypadku naszych rozmówców nie sprawdza się podział, który Sławomir Sierakowski i Przemysław Sadura zaproponowali w swojej publikacji *Spoleczeństwo populistów* (2023) w kontekście wyborców PiS. Trudno mówić o osobach biorących udział w badaniu w kategoriach elektoratów cynicznego i fanatycznego. Z ich wypowiedzi wynika, że podejmują racjonalne decyzje, dyktowane ich szeroko pojmowanym interesem (klasowym, płciowym lub innym). Wśród nich nie ma jednak osób silnie przywiązanych do partii, na które oddają głosy. Być może przywiązanie to pojawia się z czasem, niemniej niska identyfikacja z Trzecią Drogą koresponduje z wynikami badań wyżej wymienionych autorów, opublikowanymi rok po głośnej książce (2024). Wydaje się także, że najmniej dotyczy naszych rozmówców i rozmówczyń głosujących na Lewicę.

Z niektórych ust padły bezpośrednie deklaracje, które traktować należy jako przejaw frustracji związanych z obecnym w polskiej polityce od kilkunastu lat duopolem:

[...] po 8 latach potrzebowałem mieć [...] partię, która przyjdzie i coś zmieni. Jakby ile czasu może być jedna partia, potem druga partia, potem znowu ta sama partia i nic się nie zmienia? PiS, mimo wszystko, że jest prawicową partią – ja też mam poglądy bardziej prawicowe – denerwuje mnie w wielu kwestiach i sama ta sytuacja z Pegasusem, wiele afer, kolesiostwo, jest tego za dużo. **Chciałem, żeby przyszła trzecia partia i nareszcie coś zmieniła.** Nie ma partii idealnej, Konfederacja na pewno nią nie jest, z Braunem, który jeszcze wtedy był, to już w ogóle dramat, natomiast **jest czymś innym, jest czymś nowym.** Ja tego chcę w polskiej polityce, bo od 20 lat mamy beton zaściankowy. (Jakub, 22 lata, wykształcenie średnie)

Motyw politycznej nowości łączył zarówno zwolenników antysystemowej Konfederacji, jak i zwolenników Trzeciej Drogi:

Głosowałem na kandydata z Polski 2050, z mojego okręgu. A[...] Nie pamiętam, czy głosowałem w końcu na kandydata z Polski 2050 też, czy kandydatkę z PSL-u, która stąd kandydowała. **Aczkolwiek ze względu [...] na nowość tej partii, takie dosyć obiecujące jakieś perspektywy**, głosowałem na [...] tę Koalicję. (Dominik, 22 lata, wykształcenie wyższe)

W narracjach badanych niejednokrotnie pobrzmiewała tzw. retoryka mniejszego zła – zwracano uwagę na zły stan polskiej sceny politycznej. Za najlepszy przykład niech posłuży wypowiedź głosującego na Konfederację Jakuba, który twierdzi:

[...] w Polsce nie mamy niestety dobrych partii, mamy tylko i wyłącznie beznadziejne partie, wybieramy spod wśród tego, czy jakaś partia jest bardzo beznadziejna, czy jest beznadziejna. Konfederacja, jak jeszcze wtedy był 23. rok, no to był Braun, no to w ogóle był jeden wielki dramat, miszmasz, chwilę wcześniej odszedł Korwin, odszedł sobie, go wywalili.

■ WNIOSKI

Z przeprowadzonych rozmów wyłania się obraz młodych wyborców. Kluczowym motywem ich skierowanych przeciwko PiS-owi wyborów była potrzeba zmiany, wyrażająca się zarówno w frustracji wobec rządów konserwatystów, zakodowanych w zbiorowej pamięci jako okres afer i/lub ograniczania wolności, jak i całego systemu politycznego (antysystemowość ideologiczna). Warta odnotowania jest różnorodność motywacji wyborców i wyborczyń: 1) Lewicy, skupiających się przede wszystkim na prawach kobiet, mniejszości i potrzebie rozdziału Kościoła od państwa, często łącząc to z krytyką antyeuropejskiego kursu PiS; 2) Trzeciej Drogi, podkreślających zagrożenia dla demokracji (np. upartyjnienie mediów), ale także ekonomicznego liberalizmu; 3) Konfederacji, postrzegających PiS jako element skostniałego systemu, wyborców łączących antyestablishmentowy sprzeciw z wolnorynkowym radykalizmem i niechęcią do „rozdawnictwa”.

Dla wielu badanych głos na partie spoza duopolu był wyrazem pragnienia odnowy politycznej. Nawet jeśli program nowych ugrupowań nie do końca ich przekonywał, liczyła się sama możliwość przełamania dominacji PiS-PO. Rosnące poparcie dla partii spoza duopolu sugeruje, że polska scena polityczna może niedługo wejść w fazę znaczącej rekonfiguracji. Dotychczasowy podział na dwa obozy traci na znaczeniu, a sukces nowych/starych graczy zależy od ich zdolności do utrzymania wizerunku „alternatywy”. Być może właśnie to stanowi najlepsze wytłumaczenie fenomenu nie tylko Sławomira Mentzena, ale także Adriana Zandberga wśród młodych w trakcie ostatnich wyborów prezydenckich – należy bowiem wskazać, że pomiędzy rokiem 2023 a 2025 w Razem dokonała się istotna jakościowa zmiana. Lewicowość posługująca się retoryką buntu jest

w stanie przemówić do pewnej grupy młodych osób – pomimo wieloletniej ekspansji neoliberalnej doktryny.

Wyniki badania wskazują na niestabilność pewnej części młodego elektoratu, gotowego wspierać nowe projekty polityczne, ale także szybko je porzucać, jeżeli nie spełnią oczekiwań (tak jak stało się to z Trzecią Drogą). Wobec braku zmian na polskiej scenie politycznej, młodzi – mimo rosnącej w ostatnich latach frekwencji – nadal będą postrzegać politykę jako obszar rozczarowań. W przyszłości mogą stać się kluczowym elektoratem transformacyjnym lub porzucić zasady polityki parlamentarnej. W obliczu rosnącego poparcia dla ugrupowań antydemokratycznych w Europie, drugie rozwiązanie wydaje się jednak nad wyraz niepokojące.

LITERATURA PRZYWOŁANA

- Adamkiewicz Sebastian (2025), *Polityczne ojcostwo kampanii prezydenckiej*, „Więź”, 9 grudnia, <https://wiesz.pl/2025/05/15/polityczne-ojcostwa-kampanii-prezydenckiej/>.
- Barnea Shlomt, Rahat Gideon (2010), *Out with the old, in with the „new”: What constitutes a new party?*, „Party Politics”, 17 (3), s. 303–320, <https://doi.org/10.1177/1354068810369148>.
- Bennett Lance (2007), *Civic Learning in Changing Democracies. Challenges for Citizenship and Civic Education*, w: Peter Dahlgren (red.), *Young Citizens and new Media: Learning for Democratic Participation*, New York: Routledge, s. 59–77.
- Business Insider Polska (2021), *Polski Ład nie trafił w moment. Poglądy gospodarcze Polaków nigdy nie były jeszcze tak liberalne*, https://businessinsider.com.pl/prawo/podatki/polski-lad-nie-trafil-w-moment-poglady-gospodarcze-polakow-nigdy-nie-byly-jeszcze-tak/lgh2qtb#google_vignette.
- Capocchia Giovanni (2002), *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, „Journal of Theoretical Politics”, 14 (1), s. 9–35, <http://dx.doi.org/10.1177/095169280201400103>.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2020), *Stosunek do rządu w ostatniej dekadzie października*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_142_20.PDF.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2021a), *Preferencje partyjne najmłodszych wyborców i ich ewolucja w ostatnich dwóch dekadach*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_122_21.PDF.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2021b), *Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne młodych Polaków na tle ogółu badanych*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_016_21.PDF.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2021c), *Poglądy polityczne młodych Polaków a pleć i miejsce zamieszkania*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_028_21.PDF.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2021d), *Młodzi Polacy a poczucie wpływu na sprawy publiczne i zaangażowanie w protesty*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_095_21.PDF.
- Czemich Paweł, Forreiter Kacper (2020), *Hasło, które zaważadnęło finiszem kampanii prezydenckiej, wraca ze zdwojoną siłą*, https://wiadomosci.onet.pl/kraj/aborcja-osiem-gwiazd-z-kampanii-prezydenckiej-wraca-na-strajk-kobiet/6xxrp80?utm_source=pl.wikipedia.org_viasg_wiadomosci&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&src=undefined&utm_v=2.
- Daalder Hans (1966), *The Netherlands: Opposition in a Segmented Society*, w: Robert A. Dahl (red.), *Political Oppositions in Western Democracies*, New Haven, CT and London: Yale University Press.
- Dudek Antoni (2013), *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Fieldhouse Edward, Tranmer Mark, Russell Andrew (2007), *Something about young people or something about elections? Electoral participation of young people in Europe: Evidence from*

- a multilevel analysis of the European Social Survey*, „European Journal of Political Research”, 46, s. 797–822, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00713.x>.
- Gauthier Madeleine (2003), *The Inadequacy of Concepts: The Rise of Youth Interest in Civic Participation in Quebec*, „Journal of Youth Studies”, 6 (3).
- Gazeta Prawna (2023), *Wybory 2023: Jak głosowali młodzi ludzie? I jak wyglądałaby Polska, gdyby do wyborów poszli wyłącznie oni?*, 16 października, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9323015,wybory-2023-jak-glosowali-mlodzi-exit-poll.html>.
- Houghton Tim, Deegan-Krause Kevin (2015), *Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics*, „East European Politics and Societies”, 29 (1), s. 61–80, <https://doi.org/10.1177/0888325414566072>.
- Hug Simon (2001), *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Instytut Spraw Publicznych (2020), *Młodzi w Europie Środkowej 2020: Wyniki badania w Polsce*, https://www.isp.org.pl/uploads/download/mlodzi-w-europie-srodkowej-2020-wyniki-badania-w-polsce_pl_1750534931.pdf.
- Kosowska-Gąstoł Beata (2022), *Przywództwo w nowych partiach politycznych w Polsce i jego znaczenie dla przekroczenia progu reprezentacji oraz instytucjonalizacji partii*, „Politeja”, 5 (80), <https://doi.org/10.12797/Politeja.19.2022.80.03>.
- Kosowska-Gąstoł Beata, Sobolewska-Myślik Katarzyna (2019), *Does Novelty Necessarily Mean Change? New Political Parties within the Polish Party System*, „Politics in Central Europe”, 15, s. 81–113, <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0004>.
- Lucardie Paul (2000), *Prophets, Purifiers and Prolocutors. Toward a Theory of the Emergence of New Parties*, „Party Politics”, 6 (2), s. 175–185.
- Majmurek Jakub (2025), *Zandberg 2025: zaskakująco dobra kampania, dyskusyjna strategia*, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/zandberg-2025-zaskakujaco-dobra-kampania-dyskusyjna-strategia/>.
- Marzęcki Radosław (2012), *Konstruowanie wzajemnych relacji jako element stylu uprawiania polityki PO i PiS*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 8, s. 99–116.
- Merten Roland (2025), *Junge Männer wählen AfD. Warum?*, „unsere jugend”, 77 (5), s. 225–237, <http://dx.doi.org/10.2378/uj2025.art27d>.
- Naszkowska Krystyna (2012), *Po co nam właściwie PSL?*, 17 listopada, <https://wyborcza.pl/7,75968,12873638,po-co-nam-wlasciwie-psl.html>.
- Norris Pippa (2002), *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Państwowa Komisja Wyborcza (2025), *Wyniki głosowania w pierwszej turze w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2025 r.*, <https://wybory.gov.pl/prezydent2025/pl/wynik/pl>.
- Popławski Maciej (2022), *Jak duopol PO-PiS zdominował polską scenę polityczną. Historia podziału wyborczego Polski*, <https://www.salon24.pl/u/mac-poplawski/1258102.jak-duopol-po-pis-zdominowal-polska-scene-polityczna-historia-podzialu-wyborczego-polski-w-iii-rp>.
- Putnam Robert D. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster.
- Quintelier Ellen (2007), *Differences in political participation between young and old people*, „Contemporary Politics”, 13 (2): 165–180.
- Renström Emma A., Aspernäs Julia, Bäck Hanna (2020), *The young protester: the impact of belongingness needs on political engagement*, „Journal of Youth Studies”, 24 (6), s. 781–798, <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1768229>.

- RMF24 (2025), *Jak głosowali młodzi wyborcy? Ogromna przewaga jednego kandydata*, <https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wybory-prezydenckie-2025/news-jak-glosowali-mlodzi-wyborcy-ogromna-przewaga-jednego-kandyd,nId,7967787>.
- Roszkowski Wojciech (2003), *Najnowsza historia Polski 1980–2002*, Warszawa: Świat Książki.
- Rzewińska Natalia (2015), *Jak zagłosują młodzi Polacy i co wpłynie na ich decyzję?*, „Wprost”, 22 października, <https://www.wprost.pl/523500/jak-zaglosuja-mlodzi-polacy-i-co-wplynie-na-ich-decyzje.html>.
- Sadura Przemysław, Sierakowski, Sławomir (2023), *Spoleczeństwo populistów*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Sadura Przemysław, Sierakowski Sławomir (2024), *Ukryty kryzys władzy (nowy raport Sierakowskiego i Sadury)*, „Krytyka Polityczna”, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/ukryty-kryzys-wladzy-nowy-raport-sierakowskiego-i-sadury/>.
- Šárovce Daniel (2019), *Is the „new” always „new”? Theoretical framework problems of new political parties’ research: The Czech Republic experience*, „Politics in Central Europe”, 15 (1), s. 55–80, <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0003>.
- Sartori Giovanni (1966), *European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism*, w: Joseph La Palombara, Myron Weiner (red.), *Political Parties and Political Development*, Princeton: Princeton University Press.
- Sartori Giovanni (1982), *Teoria dei partiti e caso italiano*, Milano: SugarCo.
- Schedler Andreas (1996), *Anti-political Establishment Parties*, „Party Politics”, 2, s. 291–312.
- Schlesinger Mark, Heldman Caroline (2001), *Gender Gap or Gender Gaps? New Perspectives on Support for Government Action and Policies*, „The Journal of Politics”, 63 (1), s. 59–92, <http://www.jstor.org/stable/2691893>.
- Sikk Allan, Köker Philipp (2017), *Party novelty and congruence: a new approach to measuring party change and volatility*, „Party Politics”, ISSN 1354-0688.
- Szawiel Tomasz (2002), *Podział na lewicę i prawicę w Polsce po 1989 roku*, w: Radosław Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Tavits Margit (2006), *Party system change. Testing a Model of New Party Entry*, „Party Politics”, 12 (1), s. 99–119.
- Wirtualna Polska (2005), *Marek Jurek marszałkiem Sejmu*, <https://wiadomosci.wp.pl/marek-jurek-marszalkiem-sejmu-6031997470380673a>.
- Zimmermann Ekkart (1989), *Political Unrest in Europe: Trends and Prospects*, „West European Politics”, 12, s. 179–196.

Paweł Taradejna

BEYOND THE DUOPOLY. YOUNG POLES' POLITICAL CHOICES IN THE 2023 ELECTIONS IN LIGHT OF EXISTING DATA AND ORIGINAL QUALITATIVE RESEARCH

The article examines the voting attitudes of young Poles in the 2023 parliamentary elections, focusing on voters outside the PO-PiS duopoly. It draws on CBOS and ISP data, as well as original interviews with 11 young voters. The study identifies three key (young) voters' profiles: 1) Nowa Lewica voters, motivated by progressive values (women's rights, secularism, minority rights); 2) Trzecia Droga supporters, combining economic liberalism with concerns about democracy and public discourse; and 3) Konfederacja voters, holding anti-system and free-market views, often criticizing „social handouts”. The author notes significant gender differences and highlights that young voters' political engagement is often conditional – they are more open to new political movements but quickly abandon them if expectations are unmet. The findings suggest a potential reconfiguration of Poland's political landscape, with young voters acting as a transformative force. However, their low party loyalty and frustration with the establishment may also create opportunities for new, including undemocratic, political projects.

Słowa kluczowe: młodzi wyborcy; duopol polityczny; partie antysystemowe; wybory parlamentarne z 2023 roku; preferencje wyborcze

Keywords: young voters; political duopoly; antiestablishment parties; 2023 parliamentary elections; electoral preferences